

Summary. According to the many centenarian history of the development of Ukrainian lexicography manage to form not only as a branch of linguistics, but primarily as a significant manifestation of the continuous cultural development of the Ukrainian people that even in stateless existence had great achievements not only in literature, folklore, art, but also in the lexicographical and translation affairs.

For the period of the late XIXth – early XXth centuries Ukrainian lexicographers had to rely on a large empirical experience of the preceding periods, thanks to which developed one of the basic traditions of Ukrainian lexicography – the usage of sources from earlier dictionaries for concluding these dictionaries. Even the lexicographers of the ancient times – P. Berynda, E. Slavynetsky, I. Maksymovych – certain and with respect mentioned in the preface to dictionaries concluded by them the writings of their predecessors. A prominent researcher of the history of Ukrainian literary language V. Nimchuk underlines that the new age presents many “examples of the selfsacrificial attitude for revision and republication of others lexicographical works”, one of which is the famous publication of the “Ukrainian Language Dictionary”, edited by B. Hrinchenko.

In the modern Ukrainian linguistics the significant importance is acquired by the diachronic lexicography, especially – and research of the translation dictionaries of the late XIXth – early XXth centuries, in comparison with the vocabulary of the modern Ukrainian language, and – establishing the relations between the dictionaries belonging to the same period.

“The experience of the Russian-Ukrainian dictionary” edited by M. Levchenko (1874) served in this time as a great source for the “Dictionary of the Russian-Ukrainian” by M. Umanets and A. Spilka (1893–1898), that confirms the corresponding certification of the vocabulary material and the structure of dictionary articles.

The dictionary by Umanets includes without changing the synonymous rows from the Ukrainian part of the dictionary by Levchenko and the geographical marked vocabulary. The dictionary by Levchenko is still a valuable source for the study of such fundamental issues of lexicography as explaining in the lexicographic article the semantic particularization of the words from the same synonymous rows or the same thematic family and the role of the encyclopedic description for the interpretation of lexical meaning of the word.

Key words: Ukrainian lexicography, translated Russian-Ukrainian dictionaries of the late XIXth – early XXth centuries. Michajlo Levchenko, Michajlo Umanets (Komarov) vocabulary of cultural component content.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 81'367(477)

Яцук О.В.

ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАДИГМИ ПРОЧИТАННЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Особливого значення в процесах розбудови граматичного ладу сучасної української літературної мови набуває розгляд відокремлення як багатоаспектного синтаксичного явища, що спричинено, з одного боку, художнім текстотворенням, у якому найчастіше видозмінюються смисл мовних одиниць, збагачується їхня емоційно-оцінна семантика, модифікуються дериваційні можливості, з іншого боку, семантичним, комунікативним, стилістичним маркуванням цих мовних одиниць, а також “потребою особливого виділення, підкреслення окремих елементів смислу речення”, що “вводить до структури речень додаткові, супутні, предикативні відношення” [13, 301]. Зокрема, розглянуто питання функціональної взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних, ад’єктивних та субстантивних зворотів із врахуванням модально-часових ознак основної предикативності речення (Т.С. Слободинська); напівпредикативної конструкції, вираженої дієприслівниковим комплексом, у формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному аспектах (О.В. Кульбабська); функціонування непоширеного відокремленого означення, вираженого прикметником, у комунікативно-прагматичному аспекті структури речення (Е.Г. Ганиш); детермінантних комплікаторів (відокремлених додатків) (М.В. Будько); внутрішньої формально-синтаксичної організації дієприслівникових зворотів та параметрів їх функціонування у структурі простого ускладненого і складного речень (З.І. Комарова) тощо.

Загалом домінантними в сучасному синтаксисі української мови є такі парадигми дослідження відокремлених компонентів структури речення, як формально-граматична, семантико-синтаксична, комунікативна, функційно-стилістична, когнітивна.

Теоретичні основи опису відокремлених компонентів речення в названих парадигмах в українському мовознавстві представлені працями І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Грищенко, А.П. Загнітка, І.І. Слинька, М.І. Степаненка, М.Я. Плющ, А.К. Мойсієнка, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської, М.В. Мірченка, К.Ф. Шульжука, Н.Л. Іваницької та інших дослідників.

У зарубіжному мовознавстві різні аспекти проблеми відокремлених одиниць реченнєвої структури розглянуто у працях П. Адамця, В. Граб'є, В.Г. Адмоні, Н.Д. Арутюнової, Н.Ю. Шведової, І.П. Сусова, Г.А. Золотової, С.І. Кокоріної, Є.В. Падучевої, О.І. Москальської, Г.В. Колшанського, Т.В. Шмельової, Є.В. Литвиненка, О.О. Каминіної, А.Ф. Прияткіної, М.А. Кормиліциної та інших лінгвістів.

Мета цієї статті – окреслити синтаксичні особливості відокремлених компонентів структури речення загалом, напівпредикативних апозитивних одиниць (далі – НАО) зокрема в семантико-синтаксичній та комунікативній парадигмах.

Визначальними для дослідження відокремлених компонентів речення в семантико-синтаксичній парадигмі є такі положення:

1) субстантивному відокремленому компоненту речення (“другорядний субстантивний присудок”, “напівпредикативний субстантивний зворот” (Є.М. Галкіна-Федорук, Н.Д. Арутюнова, Н.Ю. Шведова та ін.) властива напівпредикативність, завдяки чому він має потенційні можливості трансформуватися в підрядні означальні речення минулого чи теперішнього часу дійсного способу [10, 358–363; 4, 236; 9, 184];

2) “субстантивні звороти синтагматично й інтонаційно відчленовуються від пояснювального іменника (займенника) і можуть бути присудками” [10, 359];

3) субстантивні звороти можуть мати не тільки предикативно-характеризувальне значення, але й уточнювальне, тобто можуть бути семантичними суб'єктами [5, 65];

4) специфіка напівпредикативного субстантивного звороту зумовлена його семантичною місткістю, синкретизмом функцій, диференціація яких мотивована лексикою [5, 67].

З огляду на сказане, семантико-синтаксична парадигма спричинила виявлення здатності НАО утворювати пропозицію речення засобами вторинної предикації.

Позаяк для утворення пропозиційної моделі речення домінуючим є не стільки кількісний показник елементів, скільки власне спосіб їх поєднання, цілком закономірно можемо стверджувати, що НАО в корелятивній парі з означуваним компонентом (далі – ОК) утворює поліпропозитивність реченнєвої структури, додаткове повідомлення та містить вторинну предикацію.

За умови безпосереднього зв'язку НАО із підметом вона потенційно пов'язується із присудком, напр.: *Татко її, Юрко Магнер, волочиться світами...* (В. Кожелянко). Маємо такі пропозиції: *татко її волочиться світами* і *Юрко Магнер волочиться світами*, а також *татко її – це Юрко Магнер* (або *її татком є Юрко Магнер*). Тобто НАО виконує функцію як підмета, так і присудка, однак ці функції є семантичними, а не граматичними.

Якщо НАО співвідноситься із ОК, який виражений непрямым відмінком, пропозиційна модель буде охоплювати лише цих два компоненти; НАО становитиме другорядний присудок за умови вираження значення зовнішніх і внутрішніх ознак особи, роду діяльності, національності, родинних відносин, місця помешкання тощо, тобто семантичне значення самої синтаксичної одиниці зумовлює її синтаксичний характер, напр.: *А нам, земним істотам, дано збагнути жінку* (Ю. Винничук). У цьому прикладі пропозиційна модель така: *ми є земними істотами*; синтаксичний вияв НАО – вторинний присудок, вторинний підмет, зумовлений її семантичним значенням щодо ОК.

Визначальну семантико-синтаксичну функцію в структурі НАО виконує **апозитивема (Ар)** – субстантивний стрижневий компонент напівпредикативної апозитивної одиниці, який перебуває з означуваним компонентом у синтаксичному зв'язку напівпредикативності. Крім цього, між Ар та ОК встановлюється певний тип семантико-синтаксичних відношень, який за граматичними показниками співвідноситься із узгодженням та кореляцією.

Ар у структурі НАО виражена іменником або його субстантивним еквівалентом, ОК представлений, крім іменника та його субстантивного еквівалента, займенниковим словом та нерозкладним словосполученням, напр.: *Віктору здалося, що небо просякнуте зневагою і до перебожних, і до нього, нікчемного психопата* (С. Процюк) → *до нього – нікчемного психопата*; *...на мавзолі рівний серед рівних, легітимно і повноправно стоятиме вождь Української держави – Степан Бандера* (В. Кожелянко) → *вождь Української держави – Степан Бандера*. Безперечно, граматичні форми представлення ОК та Ар дублюються, однак їхнє морфологічне вираження не завжди збігається, що більш властиво узгодженню. На нашу думку, визначати тип синтаксичного зв'язку між ОК та Ар як кореляцію для ОК (іменник) ⇔ Ар (іменник) і як узгодження для ОК (займенникове слово, нерозкладне синтаксичне словосполучення) ⇔ Ар (іменник) є недоцільним, адже йдеться про один і той же компонент речення – напівпредикативну апозитивну одиницю як реченнєву одиницю, а не словосполученнєву.

Зважаючи на характер семантико-функціональної спроможності *Ap*, вираженої іменником, яка завдяки напівпредикативності може утворювати окрему синтаксичну одиницю, що здатна бути кваліфікатором, характеристичним означуваним компонентом, ми виділяємо ще один тип – апозитивні відношення, які функціонують між ОК та НАО. Ці відношення, порівняно із таким же типом відношень у словосполученні, мають певні відмінності, зокрема такі:

ОК займає у структурі базового речення позицію суб'єкта чи об'єкта;

ОК виражається не лише іменником, але й займенниковим словом та нерозкладним словосполученням, які по-різному визначають семантико-синтаксичні значення НАО;

НАО зумовлює семантичну конденсацію, поліпропозитивність, поліситуативність, що відрізняє її від т. з. прикладки.

Отже, **апозитивні відношення** – це різновид семантико-синтаксичних відношень (певних значеннєвих відношень) між поєднаними підрядним опосередкованим зв'язком означуваним компонентом, вираженим іменником, займенниковим словом, нерозкладним словосполученням, та апозитивом, вираженою субстантивним словом, зумовлені синтаксичною позицією (кореляцією) означуваного компонента та апозитивами.

Зважаючи на отримані синтаксичні факти про напівпредикативний субстантивний апозитивний компонент реченнєвої структури, формулюємо таке визначення: **напівпредикативна апозитивна одиниця** – це пропозитивний вторинний компонент реченнєвої структури, який становить семантико-синтаксичну самостійність, зумовлений апозитивними семантико-синтаксичними відношеннями та семантичною і граматичною валентністю стрижневого субстантивного компонента – апозитивами.

Семантико-синтаксичний аспект синтаксису не вичерпує усіх виявів функціонування одиниць мови. Водночас активно розвивається комунікативний, який спрямований на вивчення власне-мовленнєвих засобів, функцій мовних одиниць.

Становлення парадигми відокремлених членів речення тісно пов'язане із поняттям “синтагма”, яка в сучасному мовознавстві має два значення: 1) “сполучення або злиття двох суміжних мовних одиниць будь-якого рівня, розташованих у певній лінійній послідовності в мовному потоці”; 2) “ритмо-інтонаційна єдність, мовленнєвий такт, що складається з одного чи кількох слів, об'єднаних у смислового та інтонаційного відношенні” [12, 544–545].

Утім окресленню цих визначень передували дослідження мовознавців починаючи ще із XVI століття [2, 184].

Значний внесок у розгляд питання про синтагму зробив Л.В. Щерба. Мовознавець, зокрема, обґрунтував такі положення: синтагма – синтаксичне й семантичне поняття; синтагми утворюються в мовленні для позначення складних понять, які виникають у процесі мислення й відображають дійсність; синтагми наповнюються конкретним смисловим змістом у контексті мовлення; смисл синтагми залежить від смислу цілого речення, контексту; синтагма – найпростіша смислова одиниця; синтагма – активна категорія стилістичного синтаксису [2, 211–212].

Означені характеристики синтагми як синтаксично-комунікативної одиниці в подальшому розвитку мовознавчої науки зіставив із синтаксичними ознаками відокремлених компонентів речення російський мовознавець О.М. Пешковський. Науковець обґрунтував теорію про те, що інтонація і ритм в оформленні відокремлених членів речення мають основне значення, тобто граматичне. Крім цього, учений вказав на роль логічного наголосу в реченні з відокремленими членами і в реченні без них [14, 265]. Наводячи приклади речень із відокремленими компонентами, лінгвіст витлумачує їх як синтагматичні утворення.

Окрім цього, варто зауважити, що О.М. Пешковський використовує поняття “напівпредикативний зв'язок” для позначення особливого орудного відмінка, близького до предикативного [15, 244].

Згодом термін “напівпредикативний зв'язок” буде активного використано в семантико-синтаксичній парадигмі простого речення на позначення саме іменникового, дієприкметникового та дієприслівникового зворотів.

У монографії за загальною редакцією І.К. Білодіда “Сучасна українська літературна мова” описано відокремлені члени речення як один із виявів синтагматичного членування [11, 483–504]. Автор цього розділу академік О.С. Мельничук зазначає, що питання про відокремлені члени речення повністю належить до розділу про синтагматичне членування на тій підставі, що кожен відокремлений компонент виконує певну роль у його (реченнєвому) синтагматичному членуванні [11, 484].

Відокремлене означення, зазначає О. С. Мельничук, виділяють в окрему синтагму, співвідносно або й неспіввідносно з тією, до якої належить означуване. Невідокремлене вживання означення завжди є вживанням його лише як складової частини синтагми, до якої входить і означуване [11, 485]. Тобто відокремлене означення має певну самостійність, вступає в корелятивні

відношення із ОК, який надає йому певних відтінків обставинних та додаткових значень. Крім цього, ця синтаксична одиниця є зв'язаною синтагмою.

Ті ж ознаки, що й відокремлене означення, властиві відокремленій прикладці. Відмінність лише в тому, що прикладка представлена іменником і є додатковою синтагмою щодо тієї основної, яка містить означуваний іменник [11, 492–493]. Загалом відокремлена прикладка представлена зв'язаною синтагмою та однорідними зв'язаними синтагмами [11, с. 493].

На відміну від означень і прикладок, наголошує мовознавець, відокремлені обставини рідко утворюють зв'язані синтагми. Цим компонентам речення властиво виражати функцію уточнення та мати приєднувальний характер. Якщо для означення і прикладки, що зазнають відокремлення, важливим є їхня позиція щодо означуваного елемента, то для обставин важливим є їхнє морфологічне вираження.

Додатки при відокремленні супроводжуються такими засобами, як підрядні сполучники, усталені сполучення слів, прийменники.

Таким чином, співвідношення відокремлених членів речення із інтонаційно-смысловими єдностями свідчить про те, що цим синтаксичним одиницям властива самостійність у синтаксичній номінації, опосередкований зв'язок із основним центром речення через означуваний компонент, а також семантичні відтінки значень. Названі риси відокремлених членів речення закріпились за ними історично в процесі формування української мови. Синтагми, утворені із відокремлених членів речення, становлять окремі одиниці поряд із тими синтагмами, які представлені предикативним центром або групою підмета чи групою присудка [7, 265].

Зв'язок синтагми із відокремленими членами речення довів й Є.В. Кротевич, назвавши зв'язок відокремлених членів речення із означуваним компонентом напівпредикативним [2, 240]. Зауважимо, що мовознавець термін О.М. Пешковського використав за належним йому функціональним призначенням.

Отже, вчення про синтагму зумовило появу та запровадження терміна на позначення відокремлених компонентів структури речення, а також збагатило комунікативну парадигму відомостями про ознаки зазначених одиниць у мовленнєвому аспекті.

Подальші дослідження відокремлених компонентів структури речення в когнітивній та функційно-стилістичній парадигмах дадуть змогу виявити зв'язок цих мовних одиниць із дійсністю, семантичну типологію, їхні засоби вираження та функції.

Список використаних джерел

1. Винничук Ю. Мальва Ланда : [роман] / Юрій Винничук. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2003. – 540 с. – (Першотвір).
2. Виноградов В. В. Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка (критический обзор теорий и задачи синтагматического изучения русского языка) / В. В. Виноградов // Вопросы синтаксиса современного русского языка / [под ред. В. В. Виноградова]. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во министерства просвещения РСФСР, 1950. – С. 183–256.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
4. Грабье В. О полупредикативной конструкции и второстепенной предикации / В. Грабье // Языкознание в Чехословакии : сборник статей. 1956–1974 / [под ред. А. Г. Широковой]. – М. : Прогресс, 1978. – С. 232–254.
5. Камынина А. А. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения / А. А. Камынина. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 102 с.
6. Кожелянко В. Дефіляда в Москві : [роман] / Василь Кожелянко // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 9–56; № 12. – С. 6–38.
7. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / Мельничук О. С. – К. : Наукова думка, 1966. – 324 с.
8. Процюк С. Тотем : [роман] / Степан Процюк // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 178. – С. 3–67; № 179 – 181. – С. 34–95.
9. Русская грамматика : В 2 т. – Т. 2: Синтаксис / Н. Ю. Шведова (гл. ред.), Н. Д. Арутюнова, А.В. Бондарко и др. – М. : Наука, 1980. – 784 с.
10. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. : [навч. посібник]. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

13. Украинская грамматика / [Городенская К. Г., Грищенко А. П., Жовтобрюх М. А., Русановский В. М.]. – К. : Наукова думка, 1986. – 360 с.
14. Чернышов В. И. Учений об “обособлении” второстепенных членов предложения в трудах А. М. Пешковского и его последователей / В. И. Чернышов // Чернышов В. И. Избранные труды в 2-х т. / [сост. А. М. Иорданский, В. Г. Костомаров, И. Ф. Протченко ; вступ. ст. акад. В. В. Виноградова]. – Т. 1. – М. : Просвещение, 1970. – С. 260–274.
15. Шатух М. Г. Уточняющие члены предложения в современном русском языке / М. Г. Шатух // Вопросы языкознания (Львовск. гос. ун-т им. И. Франко. Каф. рус. яз. и общ. языкозн.). – Кн. 2. – Львов : Изд-во Львовского ун-та, 1956. – С. 19–32.

Анотація. У статті окреслено особливості дослідження відокремлених компонентів структури речення загалом, напівпредикативних апозитивних одиниць зокрема в семантико-синтаксичній та комунікативній парадигмах.

Ключові слова: відокремлені компоненти, семантико-синтаксична парадигма, комунікативна парадигма, напівпредикативна апозитивна одиниця, синтагма.

Summary. Dangling is a complex syntactic aspect which is caused by the peculiarities of the fictional text as well as by semantic, communicative, stylistic markings of these language units. In the modern syntax of the Ukrainian language there are such paradigms of the research of dangling components in a sentence structure as formal-grammatical, semantic-syntactic, communicative, functional-stylistic and cognitive. The given article deals with the peculiarities of the research of dangling components in a sentence structure in general, and with halfpredicative appositive units in semantic-syntactic and communicative paradigms in particular.

Thus the article reveals the following things: the status of the syntactic units under study in semantic-syntactic paradigm is provided; syntactic nature of halfpredicative appositive units in the context of the theory of the secondary predication is given; the definitions of such terms as *apozytyveta* and halfpredicative appositive unit are listed; the type of semantic-syntactic relations between the *determinatum* and *apozytyveta* (the core element in the halfpredicative appositive unit) is defined.

Moreover, the status of the dangling components of a sentence structure in a communicative paradigm is described. It is found out that the named syntactic units are related with syntagmas which are formed in the speech process to name complex notions that appear in the thinking process and reflect the reality; syntagmas gain the definite meaning in the speech context; the meaning of the syntagma depends on the meaning of the whole sentence, the context.

Furthermore, it is found out that the studying of syntagma resulted in the introduction of the term to define the dangling components in a sentence structure. It has also enriched the communicative paradigm with the information about the features of the mentioned units in the communicative aspect.

Key words: dangling components, semantic-syntactic paradigm, communicative paradigm, halfpredicative appositive unit, syntagma.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 811.161.2'373.7

Яцьків М.Ю.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ В РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК»

У сучасному мовознавстві об'єктом наукових досліджень все частіше стає фразеологія. Вчені активно вивчають народну фразеологію, фразеологію художньої мови та значну увагу мовознавців привертає діалектна фразеологія.

Здавна фразеологізми вважаються одним із найяскравіших та найвиразніших мовних знаків. Маючи в собі значну кількість експресії, вони виступають потужним засобом підсилення зображуваного у певному тексті.

У наукових працях лінгвістів останніх років чітко визначилося коло лінгвокультурологічних питань, серед яких найчастіше виділяються: мовна картина світу, що складається з фразеологічної картини світу, пареміологічної картини світу, культурні лакуни, національно-культурний компонент значення, культурна конотація, «мовна пам'ять», традиції мовленнєвої поведінки, фразеологізми як знаки культури та ін. Лінгвокультурологічний аналіз виявляє здатність знаків